

Från plikten till hjärtat. Förändringar i vardagens gudstjänster

---

KAJSA AHLSTRAND

Religion som syns, märks, erfars och har central betydelse i människors liv är sällsynt i Enköping.¹

Den här artikeln tar sin utgångspunkt i ett forskningsprojekt om religionernas betydelse i människors liv i ett lokalsamhälle: »Enköpingsstudien». Projektet drevs av Svenska kyrkans forskningsenhet och pågick mellan 2004 och 2006. Ett av studiens konkreta resultat blev boken *Guds närmaste stad? En studie om religionernas betydelse i ett svenskt samhälle i början av 2000-talet*, red. Kajsa Ahlstrand och Göran Gunner, Verbum 2008. Vi valde att fokusera på en kommun, Enköping, som visserligen inte är den svenska medelkommunen (någon sådan finns inte) men som är tillräckligt vanlig för att man ska kunna känna igen sig också på andra platser i Sverige. Ett viktigt inslag i studien var en postal enkät som besvarades av drygt tusen personer. Ett av mina starkaste minnen från arbetet med studien var när vi precis hade fått enkätens rådata och ögnade igenom siffrorna: en bedövande likgiltighet slog emot oss. Visst finns det religiöst liv i Enköping, men det har ytterst marginell betydelse i de allra flesta människors vardag. Eller var det så att vi arbetade med en begränsad syn på vad religiöst liv innebär, nämligen att det skulle handla om tro, bön, andliga erfarenheter och gudstjänstdeltagande? Sådant ägnar sig nämligen inte enköpingsborna åt annat än i undantagsfall. Det som upptar människors liv är arbetet och familjen; att lyssna på musik, titta på teve och ägna sig åt någon form av fysisk träning. Om enköpingsborna tvingas att definiera vad de menar med ordet »andlig» (ett ord som känns främmande som självbeskrivning för de allra flesta) så hamnar beskrivningarna nära det som har att göra med

---

1 Bromander 2008, s. 100.

vila, avkoppling och frihet från vardagens plikter.² När enköpingsborna talar om andlighet så syftar de inte på arbete eller sådant som har med förpliktelser gentemot andra människor att göra. Inte heller för forskarna var det självklart att knyta begreppet andlighet till arbetet, familjen och omsorgen om den egna hälsan: forskarna och enköpingsborna var överens om att vardag och andlighet står i motsatsförhållande till varandra. I vardagen stressar och arbetar man; avkoppling från stressen vare sig det sker i form av gudstjänst eller privat utövad andlighet sker utanför vardagen. Men vad händer om man ger begreppet »vardagens gudstjänst» en annan innebörd?

Vardagens gudstjänst

Många lutherskt kristna har lärt sig att vardagens gudstjänst är arbetet och tjänsten för nästan, medan söndagens gudstjänst är att tillsammans med församlingen delta i lovsången och möta Guds närvaro i sakramentet. Båda delarna behövs, båda välsignas av Gud och balansen mellan dessa olika former av gudstjänst är det som utmärker ett rätt kristet liv. Att leva för andra, att verka tills natten kommer, att ge tills ingenting finns kvar och då fortsätta att ge har varit ideal för det kristna livet. Idag är denna vardagens gudstjänst i djup kris; det verkar som om det är ideal som betonar självförbrännande tjänst som bidragit till att så många människor vare sig orkar med arbetet eller de nära relationerna. Under de senaste decennierna har något hänt i samhället; sedan 1997 kan man se en kraftig ökning av stressrelaterade sjukdomar, i synnerhet bland kvinnor. En undersökning visar att en stor andel av de kvinnor som arbetar i geriatrisk vård uppvisar symptom på måttlig till hög emotionell utmattning.³ Trötthet, utmattningsdepression, »vidbrändhet» är verklighet för många. Vardagens gudstjänst – arbetet för nästens välfärd – har blivit ett folkhälsoproblem.

Hur förhåller sig då kyrkan, framför allt Svenska kyrkan (som är den kyrka jag bäst känner till) till detta förhållande? När människor uttrycker

---

² Palmer 2008, s. 277ff.

³ »Emotionell utmattning vanlig bland kvinnor i offentlig sektor». *Läkartidningen* nr 18/2002 vol. 99: 2047–2052.

längtan efter vila och att bli accepterade utan krav är kyrkan ofta snar att framhålla att det är just detta som kyrkan erbjuder. Gudstjänsten framställs som tillfälle till vila, »ladda batterierna», unna sig en timmas time-out,⁴ ta en stund av vardagens jäkt för att fokusera på vårt inre liv.⁵ Om gudstjänsten firas en vardag eller söndag spelar då mindre roll. En sökning på internet visar att »vardagsgudstjänst», i varje fall i Svenska kyrkan, i huvudsak syftar på en gudstjänst som särskilt riktar sig till barn och föräldrar med barn, ofta förlagd till förmiddagen. En nattvardsgudstjänst som firas en tisdagskväll kallas inte vardagsgudstjänst utan »tisdagsmessa» eller »kvällsmessa».

Vardagsgudstjänst för enköpingsbor

Man kan leka med tanken på att skapa en gudstjänstform med Enköpingsstudien som utgångspunkt och skraddarsy den efter de behov som uttrycks där. Vardagens gudstjänst har inte ens på lutherskt håll enbart varit arbete och omsorg om andra utan också morgonböner, aftonböner och bordsböner. Dessa gudstjänster har endast i undantagsfall firats i kyrkan. Om kyrkans teologer och liturger söker finna nya former för vardagens gudstjänster borde det vara särskilt angeläget att anknyta till sådana gudstjänster som inte är bundna till kyrkorummet. I Enköpingsstudien uppgav ca åtta procent att de bad varje dag. Å ena sidan kan man säga att det är fyra gånger så många som går i kyrkan minst en gång i veckan. Å andra sidan är detta en låg siffra i internationella jämförelser och också i jämförelse med tidigare studier av religiös sed i Sverige. Vardagens gudstjänst i form av regelbundet böneliv är en sällsynthet i Enköping. Enköpings församling firar en form av vardagsgudstjänster förlagda till kyrkorummet, nämligen onsdagarnas *Lunchmusik* i Vårfrukyrkan: »En lugn lunchstund med orgelmusik; smörgås och kaffe i kyrkbänken.» Denna gudstjänstform är enligt uppgift mycket uppskattad och gudstjänsterna är relativt välbesökta, men det är ju trots allt så att för de flesta enköpingsbor är det inte möjligt att ta sig till kyrkan för att ta del av dessa vardagsgudstjänster. Enköping är

---

4 <http://www.svenskakyrkanuddevalla.se/news.php?action=readmore&id=32,2009-02-11>.

5 <http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?di=106492&ptid=0,2009-02-11>.

en utpendlingsort och många arbetar i Västerås, Uppsala och Stockholm. Att medverka till att skapa vardagens gudstjänster som inte är knutna till kyrkorummet skulle kunna vara en uppgift för församlingarna i Enköping. Om stress och plikter uppfattas som centrala problem av många enköpingsbor är det också viktigt att det är individen själv som avgör var och när gudstjänsten ska firas. Detta sammantaget pekar mot helt nya former av gudstjänster, sådana som varken är bundna till tiden eller rummet. Konkret skulle detta kunna innebära gudstjänster som finns tillgängliga som mp3-filer på församlingens hemsida. Den som så önskar kan då ladda ner gudstjänsten till sin egen mp3-spelare och lyssna på den där och när det passar en bäst, kanske i naturen eller i någon av Enköpings många parker, kanske under en paus i arbetet. Vad kan då en mp3-gudstjänst innehålla, om man tar hänsyn till vad som framkommit i Enköpingsstudien? Först och främst bör den vara inriktad på avkoppling, vila, ro. Den ska vidare helst inte innehålla bön, bibelläsning eller förkunnelse eftersom sådant kan uppfattas som främmande och kanske också kravfyllt. En bekräftande, guidad meditation skulle kunna vara ett lämpligt innehåll, gärna med inriktning på naturen eller individens välbefinnande. Musik är viktigt; erfarenheterna från *Lunchmusiken* visar att många finner väg till ro och inre stillhet genom musiken. Som jag kommer att visa i det följande passar många av psalmerna i Psalmer i 2000-talet (Ps 2000) att sjungas eller läsas vid denna typ av gudstjänst. Andakten kan gärna avslutas med en personligt utformad välsignelse och ytterligare musik. Kyrkorummet, som ändå har viss positiv laddning som plats att utöva andlighet på, kan också komma till användning; i kyrkan kan mp3-spelare med veckans andakt finnas till utlåning, där kan erbjudas möjlighet till ljuständning, veckans psalm/dikt (tryckt på vackert papper i plånboksvänligt format) att ta med, förbönsbok att skriva i, och gärna också möjlighet att vid en bestämd tid varje dag ta emot personlig välsignelse med handpåläggning (beröring uppfattas inte sällan som kopplad till andlighet).⁶

Denna typ av andakter svarar mot ett tydligt behov, behovet av ett avbrott i vardagens stress, men det är inte självklart att andakter av denna

---

⁶ Frågan om förhållandet mellan beröring och andlighet diskuteras i Willander 2008.

typ bör utvecklas. Mot den här formen av vardagsgudstjänster talar dels politiska, dels teologiska skäl. Man kan fråga sig om detta inte just är det »blomstersmyckande av bojorna» som Marx talade om; att kyrkan hjälper människor att stå ut med ett samhälle och arbetsliv som i grunden är destruktivt för mänskligt liv. Teologiskt kan man invända att det inte blir mycket kvar av det evangelium som utmanar såväl samhället som människans föreställning om sig själv. Själv menar jag att andakter av denna typ mycket väl kan komplettera de gudstjänstformer som redan existerar. Behovet av detta slag av andakter kan emellertid också sättas in i ett vidare sammanhang av kulturella förändringar i Västerlandet.

The Spiritual Revolution

De engelska forskarna Paul Heelas och Linda Woodhead diskuterar i boken *The Spiritual Revolution: Why Religion is Giving Way to Spirituality* förskjutningar i fromhetslivet bland annat utifrån vad Charles Taylor kallat »the massive subjective turn of modern culture». Det handlar om att livets innehåll för individen har förändrats från att uppfylla vissa roller, förväntningar och plikter till att det nu handlar om att finna och följa sitt unika innersta. Slagordsmässigt skulle man kunna uttrycka det som att valspråket för många människor tidigare var »plikten framför allt» medan det idag är »lyssna till ditt hjärta».7 Förändringen sker gradvis, men i ett svenskt sammanhang ter det sig naturligt att ange mitten av 1970-talet som den tid då omsvängningen började märkas tydligt: mynten bär sedan 1973 inte texten »plikten framför allt» utan »för Sverige – i tiden». Idag används uttrycket »plikten framför allt» nästan uteslutande på ett ironiskt sätt eller som en livshållning som man tar avstånd från, något som en sökning på internet ger bekräftelse på. När »plikten framför allt» i breda kretsar uppfattades som ett normerande motto gällde det i stor utsträckning att leva sitt liv genom

---

7 Det är ingen tillfällighet att det första mottot var Gustaf VI Adolfs valspråk, präglat på svenska enkronor under hans regentskap 1950–1973; alltså ett officiellt sanktionerat motto, medan det andra är en rad i det svenska bidraget till Eurovision Song Contest 2001: »Lyssna till ditt hjärta, som vet vad du känner/ Det finns ingen annan än du som bestämmer/Lyssna till ditt hjärta, du har allt inom dig/Det finns inte nån som kan ta det ifrån dig»; alltså en röst bland många andra i ett populärkulturellt landskap.

att uppfylla de plikter som följde av livet »som» någonting, exempelvis som mor, dotter, hustru, lärare, kristen – eller kung – och dessa olika roller förde med sig vissa förväntningar som individen hade att leva upp till; en mor »skulle» offra sig för sina barn, en kristen »skulle» gå i kyrkan varje söndag. Den avgörande förändringen är »den subjektiva vändningen» från »livet som» (»plikten framför allt») till »det egna, inre livet» (»lyssna till ditt hjärta»). Yttre krav och förväntningar finns visserligen fortfarande, men det är inte dessa som gör individen till den hon, med kristen terminologi, är »ämnad att vara», tvärtom; de yttre förväntningarna kan hindra henne från att förverkliga sitt unika jag. Om människans problem tidigare uppfattades som att »jag» ofta misslyckas med att uppfylla mina plikter och problemets lösning därför består i förlåtelse och Guds kraft att försöka igen, så uppfattas problemet idag vara att plikterna tillåts inkräkta på det subjektiva livet och lösningen består i att genomskåda och skära bort så mycket som möjligt av yttre plikter.

Denna vändning från »livet som» till »det egna, inre livet» skulle alltså vara utmärkande för de människor som tänks vara intresserade av att använda mp3-andakter. I *The Spiritual Revolution* framstår kyrkornas domän som i stor utsträckning dominerad av »livet som»; förkunnelse, psalmer, böner och själavård handlar i stor utsträckning om att fostra människor till »livet som» kristen, vilket ofta också innebär »livet som» maka/make, mor, försörjare etc. Människor som gjort den subjektiva vändningen har följaktligen inte mycket att hämta för sitt andliga liv på kyrkans område. Det finns emellertid hos Heelas och Woodhead en misstanke om att kyrkorna i Sverige i större utsträckning än i England ger utrymme för »det egna, inre livet».

Ett sätt att pröva om de har rätt i detta antagande är att undersöka nyare psalmer. Dels kan man tänka sig att psalmerna har kommit till för att de gamla psalmerna inte längre ger uttryck för de former av andligt liv som återfinns i dagens samhälle. Dels verkar psalmerna bekräftande och normbildande: det är rätt att tro, tänka och uttrycka sig så som i psalmerna om man vill vara en andlig människa. I vissa fall är det uppenbart att uttryck som var relevanta i en viss tid; »jag usle mask» (Sv. ps. 1937:273), inte längre fungerar, varken i den enskilda andakten eller i den gudstjänstfirande församlingen. I andra fall är det inte lika självklart; »Verka tills natten kom-

mer» (Sv. ps 585) skulle knappast ha skrivits idag men har fortfarande en plats i psalmboken.

Affirmativ och transformativ andlighet

Heelas/Woodhead talar alltså om att »det egna, inre livet» blivit viktigare än »livet som» i det senmoderna västerländska samhället. Man kan sätta in denna iakttagelse i ett övergripande resonemang om religiositet som transformation. Ett slags minimalistisk definition av religion (till exempel hos den spansk-indiske teologen och filosofen Raimon Panikkar) går ut på att religion/andlighet utgår från att människan är ofärdig, oavslutad, på väg; religionen eller spiritualiteten är då det som för henne därifrån hon nu befinner sig till den fullkomning som hon ännu inte uppnått. Religionen verkar transformativt. När religionen utövas i ett samhälle som präglas av »livet som» sker transformationen primärt i det inre; i en subjektiv kultur, där det egna, inre livet står i centrum är det snarare så att detta egna, inre liv bekräftas. Detta är en omsvängning från vad som kan kallas ett traditionellt förhållningssätt där idealet är att det inre livet transformeras medan det yttre livet förblir så intakt som möjligt. Konkret innebär detta att det ideala traditionella förhållningssättet var att en person hade samma make/maka, samma arbete, samma släkterelationer, samma språk/dialekt, samma tro, samma hem, möbler, husgeråd etc. hela livet. Idealt i ett kristet sammanhang var emellertid också att den inre människan förändrades från den i synden sovande till en väckt, förlåten, helgad människa. I det subjektiva livet skedde förändring, men i »livet som» rådde stabilitet – idealt sett. Förändringar i det yttre livet tänks framför allt som hot som människan ber om att bli bevarad från, med Litanians ord: »pest och hungersnöd, krig och örlig, uppror och tvedräkt, eld och våda», och – inte minst – »ond, bråd död».⁸ På samma sätt kan man förstå bönerna för konungen och hans hus; också det politiska styret ska idealt förändras så lite som möjligt.

Idealet av det stabila yttre livet kombinerat med önskvärd förändring av det inre livet kan kontrasteras mot de ideal som vi möter i dagens samhälle:

---

8 HB 1942.

här är det på många sätt önskvärt att det yttre livet förändras medan stabilitet är önskvärd i det egna, inre livet: »du duger som du är». Förändringar i det yttre livet uppfattas framför allt som möjligheter: flera yrkeskarriärer under ett liv; flera familjebildningar; förmåga att tala flera språk; erfarenheter av mer än en religiös tradition; »bostadskarriär» med snabb konsumtion av möbler, husgeråd osv. Även om yttre förändringar inte är påtvingade utan också önskvärda – varför annars alla dessa »gör-om-mig-program»? – så leder de också till trötthet och behov av vila och bekräftelse. En person kan inte längre hitta sin djupaste bestämmelse i »livet som» eftersom detta förändras så snabbt. Men om man istället söker tryggheten i det inre så blir utmattningen fullständig om kraven på förändring också finns där. Behovet av vila och trygghet kan då inte mötas någonstans. De snabba yttre förändringarna går det inte att göra så mycket åt, då är det lättare att se det inre som stillhetens oas. Detta innebär också att om Gud framställs som »Gud inom mig» i högre utsträckning än »Gud där bortom» kommer Gud att höra till fältet vila, stabilitet och djup snarare än till fältet förändring, förvirring och ytlighet. Om detta stämmer är det alltså inte så underligt om psalmer från 2000-talets början talar positivt om vila, ro och bekräftelse av jaget (som tänks vara en plats för gudsmöte) och beskriver den föränderliga världen som kravfylld, lockande och problematisk.

Vardagens gudstjänst har alltså i hög utsträckning tidigare handlat om »livet som»; om uppfyllandet av de plikter som följer av individens position i »livet som» och i viss mån om jagets transformation genom pliktuppfyllelse. När »livet som» inte längre är självklart – och framför allt inte uppfattas som givet av Gud utan ses som resultat av egna val, egen ambition och andras krav – blir det också omöjligt att knyta vardagens gudstjänst primärt till »livet som». Gud blir då inte primärt den som »ger kallet» utan den som »viskar i mitt hjärta». Vardagens gudstjänst blir med nödvändighet ett avbrott i vardagen, en stunds vila, ro, andhämtning eller sådan aktivitet som normalt inte förbinds med plikter och arbete, nämligen lek och dans.

Psalmer i 2000-talet

Psalmer i 2000-talet (Ps 2000) är inte en ny psalmbok som ska ersätta den gamla, den är avsedd att komplettera *Den svenska psalmboken*. Psalmerna i Ps 2000 uttrycker i hög utsträckning en tro som är på väg, som ännu inte kan göra avgörelsens och trosvisshetens formuleringar till sina egna. »Jag vet på vem jag tror» (Sv. ps 557) finns redan i psalmboken, men en psalm för ambivalenta (Ps 2000:912) har hittills saknats. I Ps 2000 kan vi alltså – om Heelas/Woodhead har rätt i att kyrkorna i Sverige har förmått att integrera »det egna, inre livet» i det religiösa språket – förvänta oss att finna texter som uttrycker bekräftelse av det unika jaget snarare än transformation från syndare till förlåten och helgad människa. Vid en genomläsning av Ps 2000 framträder människor som stressade (815) – tiden räcker inte till (827) – och kravtyngda och därför i behov av ro, frid, läkedom och kontakt med sina känslor (825). Det grundläggande problemet är i hög utsträckning yttre krav, oklart är dock vem som ställer dem. I några fall handlar det om att människor gör det som är ont, i synnerhet i förhållande till naturen (838, 839), lösningen ligger i att Gud ska värma människors hjärtan och förlåta så att »vi» kan röra varsamt vid jorden och »värna om en ren miljö».

Den subjektiva vändningen visar sig framför allt i gudsbilden: Gud är inte utanför människan och ställer krav på henne. Den Gud som framträder i psalmmaterialet »andas», är »lågmäld, tyst och stilla» (805), rör mig varsamt (838), hjälper mig att släppa kraven (815), kommer inte med makt (833) men lever med vårt innersta jag (837), »din kärlek är i min» (914), bor i mitt hjärta (899), får plats i hjärtats rum (900), är kännbar i inre rum (908), växer samman med vårt liv (812), lär mig konsten att vänta, vila och vara (909) och hjälper mig att sova tryggt (816). Gud bekräftar den enskilda människans eget, unika jag, vill henne väl och ger ro och vila. I enköpingsstudien är svarsalternativet »Gud är något inom varje människa» mer frekvent förekommande än både »Gud är personlig som jag kan ha en personlig relation till» och »Gud är en opersonlig makt eller kraft». Många av 2000-talets psalmer bekräftar denna gudsbild, men den kombineras ofta med att människan kan ha en personlig relation till den Gud som bor i henne. Den immanenta guden uppfattas också som något positivt i motsats till den gud som »är tyst och anonym, gömmer sig nånstans i skyn» (845).

Gud är emellertid också ett problem, i synnerhet när den inre bekräftelsen inte är påtaglig, och människan frågar sig »Vad är Gud för mig?» (808). Förutom Gud i människans inre är Gud framför allt Skaparen och naturen – ibland benämnd skapelsen – är ett tema som förekommer i psalmerna. Ungefär hälften av enköpingsborna menar att de har haft vad man skulle kunna kalla en andlig upplevelse. Den allra vanligaste formen av andlig upplevelse är »en stark andlig upplevelse i naturen», något som ungefär tjugo procent uppgett att de varit med om. Naturen är också viktig i Ps 2000; här finner jag en plats, gärna vid havet (814, 815) där stressen kan läkas och jag får hjälp att släppa kraven. Skapelsen är god och vänlig men hotas av människan som slösar, skövlar och förstör (839).

»Plikten framför allt» är ett valspråk som i hög utsträckning hör hemma inom militärlivet.⁹ Militär metaforik är också framträdande i traditionellt psalmspråk: »Upp, kristen, upp till kamp och strid» (Sv. ps 567), »Låt mig bli en pil på din båge» (Sv. ps 1937:533). Bilder från militärlivet lyser däremot i stort sett med sin frånvaro i Ps 2000. Visst kan Gud gå före oss »på marsch, i protest» (956), men det är uppenbart att det inte är fråga om någon militär uttryckning utan ett fredligt demonstrationståg mot kärnvapenupprustning (psalmen skrevs, har jag för mig, i anslutning till Liv och Fred-konferensen i Uppsala 1983). Det finns nog bara en term från militärlivet som fortfarande kan användas på ett positivt sätt i kyrkans språk och det är »reträtt», fast då på engelska: retreat.

Gud förbinds alltså primärt med det egna, inre livet och då som bekräftande, rogivande närvaro. Men människans hela liv kan inte bestå av vila; vilka uttryck för rörelse och aktivitet får en positiv laddning? I Ps 2000 dansar (836, 852, 870, 875, 878), skapar (821, 868) och växer (844) människor. Några psalmer talar tydligare om människans ansvar att »forma fred och bröd» (907) och att »höja rösten alltid för den allra minstes sak» (834), men det dagliga arbetet, det som kan beskrivas som »tjänsten för nästan», är det svårare att beskriva i entydigt positiva termer (och en sådan ambivalens i förhållande till arbetet får väl sägas ha god biblisk förankring).

En svårighet för kristen teologi med en gudsbild som ensidigt betonar

---

⁹ En Google-sökning på »duty above all/else» ger övervägande militära referenser.

Gud som »den som bor i mitt inre» är att det inte är självklart att Jesus betyder något särskilt. »Andra trosartikeln» sägs ofta sakna folklig förankring i Sverige. Kristus kan naturligtvis också vara bilden av Gud i mitt hjärta: »Kristus i mig» (921), men evangeliernas berättelser om Jesus handlar trots allt om någon som inte är identisk med jaget. Givet förutsättningarna – att Ps 2000 ska uttrycka sådant som inte redan finns i Psalmboken – är det inte förvånande att det inte är alldeles lätt att tala om Jesus i 2000-talets psalmer. Han omtalas ofta indirekt, utan namns nämnande: »den som lever» (867), »Gud med oss» (870), »den uppståndne mästarn», »Befriaren» (857), eller – i Ylva Eggehorn's tolkning av Sidney Carters *Lord of the Dance* – som »jag» (852). Det är inte lätt att uttala namnet Jesus: »Jag tränar mig, Jesus, att säga ditt namn» (854).

Om Gud tänks höra till det egna, inre livet borde av detta följa att Anden blir ett viktigt motiv. Så är också fallet. Anden nämns i flera av psalmerna och förbinds då med Guds andning (805), den viskar lågmält (915), kallar oss vid namn (919), där den är närvarande är liv och frihet (920). I 2000-talet tycks det vara lättare att tala om Anden än om Jesus; Gud inom mig är ett centralt motiv medan Gud som den Annorlunda, den som inte är jag själv – det främmande Ordet – är betydligt svårare att finna språk för.

En vardag i förändring

Ett vanligt klagomål även när det gäller nyskrivna psalmer är att de sägs gestalta ett gånget samhälle. Knappt har psalmerna börjat tala om livet i staden så efterlyses psalmer om livet i förorten. Drabbas även Ps 2000 av denna kritik, trots ambitionen att uttrycka just det som saknas i den nuvarande psalmboken? Många av psalmerna, kanske rentav flertalet, uttrycker och förhåller sig till »det egna, inre livet» snarare än till »livet som». Här kan enköpingsborna känna igen sig i Ps 2000 på ett sätt som är betydligt svårare i *Den svenska psalmboken*. I Ps 2000 beskrivs den trevande tron, den subjektiva vändningen, Gud som immanent och naturen uppfattas som vänlig och som en viktig plats för andliga erfarenheter. Samtidigt är det uppenbart att psalmernas föreställda subjekt är en svensk i medelåldern och i medelklassen, en som uppskattar naturen och ett lagom mått av ensamhet, som möter nöd på avstånd och som vet att hon förväntas kämpa och tala för andra men som

för egen del främst plågas av stress och en känsla av otillräcklighet. Litanians bilder av hotfull förändring känns knappast som reella hot.

Man kan också fråga vilka förändringar som skett i samhället sedan mitten av 1970-talet, inte enbart vad som har skett i människors inre liv. Om vardagens gudstjänst har att göra med arbete och samhällsliv är det framför allt tre viktiga förändringar som jag vill peka på: kvinnors starkare ställning i offentlighet och på arbetsmarknaden, en åldrande befolkning samt ökad närvaro av människor med ursprung i andra delar av världen än Nordeuropa. Märks dessa förändringar också i 2000-talets psalmer?

Genusaspekter på psalmer har uppmärksammats på senare tid.¹⁰ I Ps 2000 är könsfördelningen mellan psalmförfattarna/översättarna i stort sett jämn. När det gäller innehållet kan man lägga märke till att många av psalmerna talar om Gud som »Du» och undviker därmed pronomenet »han». Beteckningar som »Herre» och »Fader» förekommer men är mindre frekventa än i *Den svenska psalmboken*. Fortfarande tvekar psalmförfattarna att tala om Gud som »hon». Endast någon enstaka text (Ps 2000:850 »Mamma! Var är du?») brukar kvinnliga beteckningar för Gud. Det problematiska med en entydigt maskulin metaforik för det gudomliga har uppmärksammats och det är tydligt att Ps 2000 här kompletterar *Den svenska psalmboken*.

När det gäller den långa ålderdomen och de många äldre är detta inte självklart ett område som behöver tematiseras i psalmens form, men som mycket väl skulle kunna göra det. Ps 2000 har inga psalmer som tydligt talar om hur livssynen förändras när man inser att man har fler födelsedagar bakom sig än framför sig.

När det gäller det tredje området: närvaron av människor med ursprung i andra delar av världen, är detta inte något som direkt avspeglas ens i de nyaste psalmerna. Många av de människor som kommit till Sverige från andra delar av världen tillhör andra religiösa traditioner än de kristna. Finns det psalmer som visar medvetenhet om detta? Kan psalmen också uttrycka vad det innebär att vara troende i en situation av religiös mångfald?

Det finns fyra kategorier av psalmer som kan föras till detta område: psalmer som skrivits i ett kristet sammanhang och som också kan sjungas av människor från andra religiösa traditioner; psalmer som skrivits i ett

---

¹⁰ Se exempelvis Lejdhamre 2006.

icke-religiöst sammanhang men som troende människor känner igen som uttryck också för en religiös livshållning; psalmer som skrivits i en annan tradition än den kristna och som också kan igenkännas som uttryck för kristen tro; psalmer som skrivits särskilt för en flerreligiös situation. När det gäller den första kategorin finns det en hel del att hämta både i *Den svenska psalmboken* och i Ps 2000. Några verser av »O store Gud» (Sv. ps 11) kan sjungas av judar och muslimer likaväl som kristna. Krishnahängivna kan känna igen sig i Wallinpsalmen »Var är den Vän» (Sv. ps 305), människor från många religiösa traditioner likaväl som de som hellre talar om »andlighet» än om religion använder sig av Sinnesrobönen (Ps 2000:819), och den första versen av »Den blomstertid nu kommer» (Sv. ps 199) kan alla, oavsett tro eller frånvaro av tro, sjunga. Med denna psalm/sommarvisa är vi inne på den andra kategorin: »världsliga visor» som troende kan känna igen som uttryck för andlighet. I Ps 2000 finns exempelvis Cornelis Vreeswijks »Vägen till regnbågen» (820), Mikael Wiehes »Kärleken som aldrig svek» (882) och »Utan dej» (883), Wolf Biermanns/P O Enqvists »Uppmuntran» (824) och Py Bäckmans »Stad i ljus» (830). Vad beträffar den tredje kategorin, texter med ursprung i andra religiösa traditioner än de kristna, är urvalet mer begränsat. I tidigare psalmbokstillägg har man kunnat återfinna Nelly Sachs judiskt inspirerade »Du drar mig men ej vid ett rep» (förelagen av 1969 års psalmbokskommitté men struken i *Psalmer och Visor 1976* med argumentet att texterna i en Svenska kyrkans psalmbok bör ha en klarare trosprofilering).¹¹ I *Psalmer och visor 1976* finns en dikt ur Artur Lundkvists Agadir-svit som bearbetats av Anders Frostenson »Djupa sätter han i skälkning» (PoV 1976:756), en text med tydliga rötter i sufismen. Kanske kan man även räkna buddhisten Harry Martinsons »De blomster som i marken bor» (Sv. ps 202) till denna kategori. I Ps 2000 finns det en text från en indisk andlig riktning, nämligen Rabindranath Tagores »Silence my soul» i Maria Küchens tolkning »Stilla min själ» (910).¹² En

---

11 <http://www.signum.se/signum/template.php?page=read&id=2335>, 2009-02-11. *Psalmer och visor 1975*, nr 617.

12 Brahmaismen där Tagore hörde hemma brukar ibland beskrivas som bengalisk reformhinduism, det vill säga en avskalad och »förändligad» form av hinduism där man tar avstånd från kastdiskriminering, polyteism och folkliga religiösa uttryck.

text som inte finns med i Ps 2000, men som internationellt och interreligiöst ofta använts av kristna är hämtad från Brihadaranyaka Upanishad: »Led mig från överklighet till verklighet, från mörker till ljus, från död till odödlighet.» Satish Kumar, en jainist bosatt i England, bearbetade texten: »Lead me from death to life, from falsehood to truth. Lead me from despair to hope, from fear to trust. Lead me from hate to love, from war to peace. Let peace fill our heart, our world, our universe.» I denna form användes texten av Moder Teresa vid en gudstjänst i St James's Church, Piccadilly, London i juli 1981; bönen har därför ibland kallats »Moder Teresas bön». Texten publicerades 2001 i boken *Prayers for Peace* utgiven av ärkebiskop Robert Runcie och kardinal Basil Hume. Den mångsidige kompositören Paul Bateman har satt musik till texten och därmed gjort den sångbar. Det skulle förvåna mig om denna text inte kom med i framtida svenska psalmbokstillägg.

Den fjärde kategorin: psalmer som skrivits särskilt för en flerreligiös situation, finns det ännu inga exempel på i svenska psalmbokstillägg. *The Hymn Society of Great Britain and Ireland* förde under 2005 en intressant diskussion om det eventuella behovet av sådana psalmer.¹³ Religiösa sånger förekommer inte inom alla religioner och där de förekommer ser man i allmänhet inte något behov av att sjunga sådant som skrivits inom en annan tradition för att uttrycka något slags minsta gemensamma nämnare, så kan man sammanfatta argumenten *mot* interreligiösa psalmer. För interreligiösa psalmer talar att det finns situationer där troende från olika religioner kommer samman och att det då finns behov av att manifesteras detta i en sång som adresserar detta förhållande. I Sverige kan man föreställa sig att sådana psalmer skulle kunna sjungas vid skolavslutningar, nationaldagsfirande, interreligiösa fredsgudstjänster och interreligiösa miljögudstjänster. Sett i ett enköpingsperspektiv skulle emellertid sådana psalmer uppfattas som ganska främmande; identifieringen med beteckningen »kristen» är inte särskilt stark och inte heller inom andra religioner är det nödvändigtvis så att den religiösa identiteten är självklar och entydig. Snarare än att benämna olika religioner och utgå från att människor identifierar sig med en enda finns det vissa tecken som tyder på att det för en del är möjligt att

---

¹³ Diskussionen finns tillgänglig på www.hymnsocietygbi.org.uk/multi-faiths.htm, 2009-02-11.

uppleva tillhörighet till mer än en religiös tradition.¹⁴ Att tydligt identifiera sig med en viss religion ligger nära »livet som», här i betydelsen »livet som kristen/muslim/buddhist etc.» med de förväntningar på livsföring och trosföreställningar som ligger i begreppen. Förskjutningen från »livet som» till »det egna, inre livet» pågår inom alla grupper i samhället; behovet av vila i en tillvaro där det sker snabba yttre förändringar är knappast mindre för den som gjort en lång resa i geografi och kultur än för den som gjort kortare sådana resor. Religionsmöten har ofta gestaltats av personer som varit tydliga företrädare för olika religiösa traditioner; i realiteten är gränserna inte alltid så skarpa och i psalmernas språk – inte minst i Ps 2000 – finns uttryck för sådan trevande, prövande tro som kan kännas igen av människor från olika religiösa traditioner.

Summary

This article, »From Duty to Heart: Changes in Everyday Worship», takes its point of departure in a research project (»Enköpingsstudien») on religion in a midsized Swedish town: Enköping. The study showed that for most people religion as prayer, worship, faith, or reading of sacred scriptures is marginal in their everyday life. Duties connected with work, citizenship and social life are considered to be stressful. »Spirituality», a term rarely used, is thought of as a break from such duties. Given this background, what forms of everyday/weekday worship are feasible? A Lutheran understanding of weekday worship is that it consists of service for the neighbour. A problem with this view is that the caring professions report high incidence of stress related illnesses. An emphasis of worship as service would be yet another demand on people who are already vulnerable to stress. Some suggestions are then given. As it is important that worship does not become yet another stress factor the possibility for the individual to choose when and where to worship was seen as pivotal. In order to do this the parish might provide mp3 files with a simple form of worship focusing on inner peace, maybe in the form of a guided meditation, music, a hymn from the new Swedish experimental hymnal *Psalmer i 2000-talet*, and a blessing.

---

¹⁴ Ahlstrand 2008, s. 225ff.

This form of worship is then placed in the larger framework of research done by Paul Heelas and Linda Woodhead: *The Spiritual Revolution: Why Religion is Giving Way to Spirituality* and their observation that there is a cultural turn from »life-as» to »subjective life». »Life-as» is then characterised by the motto »Duty above all» and »subjective life» by »Listen to your heart». The churches have until now largely promoted »life-as», whereas many people in late modern societies favour subjective lives. These ways of life are applied to hymns found in Swedish hymnals. Two analytical concepts are introduced: affirmative spirituality and transformative spirituality. Older hymns emphasise transformative spirituality: the soul should ideally be transformed from a state of sin to a state of redemption. External changes in life are few and the emphasis is on inner transformation. In late modern society external changes are rapid and inner transformation would then be perceived as yet another instance of stress. Many of the hymns in *Psalmer i 2000-talet* articulate an affirmative spirituality: »God breathes within me» and affirms the unique and precious self. The hymns tend to emphasise God's immanence, the Spirit is important, but Christology becomes problematic. The name Jesus is often circumscribed as »the Living One», »the Liberator» or »God with us».

Everyday is constantly changing: do the new hymns reflect changes in society? As seen, they do reflect the subjective turn. Other important changes such as changing gender relations and an aging population are addressed to a lesser extent. Finally the question of religious diversity in the hymns is discussed. Four ways of addressing religious diversity in hymns are suggested: a) hymns written for a Christian community but possible to use also in other religious traditions; b) hymns written in a non-religious context but found to have spiritual dimensions that people from different faiths recognise; c) hymns written in a religious tradition other than the Christian but used by Christians; d) hymns explicitly addressing a multi-religious context. Hymns from categories a) – c) can be found in Swedish hymnals. The fourth category is not represented and the need for such hymns was questioned. They tend to fixate religious belonging to narrow and mutually excluding categories (»Christian», »Muslim», »Buddhist» etc.) while religious identity in late modern society is much more fluid.

Key words: Enköpingsstudien, hymns, spirituality, subjective life, life-as

Litteratur

- Ahlstrand, K., 2008, »Döpta buddhister». *Guds närmaste stad? En studie om religionernas betydelse i ett svenskt samhälle i början av 2000-talet*. Kajsa Ahlstrand – Göran Gunner (red.). Stockholm.
- Bromander, J., 2008, »Enköpingsstudien: en religionssociologisk analys». *Guds närmaste stad? En studie om religionernas betydelse i ett svenskt samhälle i början av 2000-talet*. Kajsa Ahlstrand – Göran Gunner (red.). Stockholm.
- Den svenska psalmboken med tillägg*, 1986/2002. Stockholm.
- Den svenska psalmboken*. Av Konungen gillad och stadfäst år 1937. Stockholm.
- Heelas, P. & Woodhead, L., 2005, *The Spiritual Revolution: Why Religion is Giving Way to Spirituality*. Oxford.
- HB 1942: *Den svenska kyrkohandboken*. Stadfäst av Konungen år 1942. Stockholm.
- Lejdhamre, A., 2006, *Den svenska psalmboken och Svenska kyrkan som en gemenskap på lika villkor*. Licentiatuppsats. Teologiska institutionen. Uppsala.
- Läkartidningen*, 2002. Sveriges läkarförbund, nr 18, vol. 99:2047–2052. Stockholm.
- Palmer, B., 2008, »Ryck ut jacken!, Andlighet som paus i livsstressen». *Guds närmaste stad? En studie om religionernas betydelse i ett svenskt samhälle i början av 2000-talet*. Kajsa Ahlstrand – Göran Gunner (red.). Stockholm.
- Psalmer i 2000-talet*, 2006. Stockholm.
- Psalmer och visor*, 1975. Tillägg till Den svenska psalmboken. Förslag avgivet av 1969 års psalmskommitté. Del I:2, SOU 1975:3. Stockholm.
- Willander, E., 2008, »Avslappnad och berörd. Synen på hälsa och andlighet bland hälsofrämjande företag i Enköping». *Guds närmaste stad? En studie om religionernas betydelse i ett svenskt samhälle i början av 2000-talet*. Kajsa Ahlstrand – Göran Gunner (red.). Stockholm.

Internet

- <http://www.svenskakyrkanuddevalla.se/news.php?action=readmore&id=32,2009-02-11>.
- <http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?di=106492&ptid=0,2009-02-11>.
- www.hymnsocietygbi.org.uk/multi-faith-hs.htm,2009-02-11.
- <http://www.signum.se/signum/template.php?page=read&id=2335,2009-02-11>.